

УДК 343.1

ЩОДО КОНЦЕПЦІЇ КОНВЕНЦІЙНОЇ ІСТИНИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Юрій МИРОШНИЧЕНКО,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права
Маріупольського державного університету

SUMMARY

The article studies the basic approaches to the studying of the nature of the truth in criminal procedure as well as emphasizes its dialectic and material conception. The author also analyzes philosophical background of the concept of the conventional truth and concludes that any proceeding presupposes that the court, while making final judgment, is obliged to acknowledge that any convention should conform with the existing circumstances of the criminal proceedings in order to hold liable every person who has committed a crime to the extent of his or her guilt and not to accuse or condemn an innocent person. Therefore, a guilty verdict of a court which is brought through the summary proceedings must be objectively true decision on circumstances of a crime a person who committed it.

Key words: criminal procedure, proof, conventional truth.

АНОТАЦІЯ

У статті аналізуються основні підходи до з'ясування природи істини в кримінальному процесі, наголошується на її діалектико-матеріалістичному розумінні. Досліджуються філософські витoki концепції конвенційної істини та обґрунтовується висновок, згідно з яким за будь-якої процедури суд, ухвалюючи остаточне рішення у справі, повинен бути переконаний, що всілякі конвенції узгоджуються з дійсними обставинами кримінального провадження для того, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, а жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, а отже, й обвинувальний вирок ухвалений в порядку спрощених судових процедур має бути об'єктивно істинним рішенням суду про обставини злочину та особу, яка його вчинила.

Ключові слова: кримінальний процес, доказування, конвенційна істина.

Постановка проблеми. Запровадження чинним кримінальним процесуальним кодексом України нових форм спрощеного кримінального провадження, посилення процесуального впливу сторони захисту на хід досудового розслідування, розширення функції судового контролю, ліквідація інституту додаткового розслідування, заборона використання судом свідчень, одержаних стороною обвинувачення під час досудового розслідування, та інші новели процесуального законодавства суттєво поглибили змагальні засади кримінального судочинства і водночас загострили давню дискусію щодо проблем пізнання та сутнісної характеристики істини в кримінальному судочинстві.

Актуальність теми. В різні роки тією чи іншою мірою тема істини в кримінальному процесі висвітлювалася в працях С.А. Альперта, Р.С. Белкіна, Л.Є. Владимирова, Т.В. Варфоломеевої, Ю.М. Грошевого, Т.М. Добровольської, О.О. Ейсмана, В.Т. Маляренка, Я.О. Мотовіловкера, І.В. Михайловського, М.М. Михеєнка, І.Д. Перлова, Д.Г. Тальберга, В.М. Тертишника, О.О. Хмирова та інших представників наук кримінального процесу й криміналістики.

Встановлення істини в кримінальному судочинстві здійснюється шляхом доказування, яке є центральною віссю всього кримінального процесу й полягає в регламентованій законом діяльності уповноважених осіб зі збирання, перевірки й оцінки фактичних даних про наявність чи відсутність суспільно небезпечної події, винуватості або невинуватості причетної до неї особи та інших обставин, що мають значення для кримінального провадження і є необхідними для ухвалення законного й обґрунтованого процесуального рішення.

Незважаючи на те, що юридична література рясніє різноманітністю визначень поняття доказування, підхід, згідно з яким його метою є встановлення істини у

кримінальному провадженні, залишається домінуючим. Питання полягає лише в тому, якою має бути ця істина: об'єктивною (матеріальною) чи формальною (процесуальною). Попри простоту формулювання проблеми, саме вона розділила теоретиків доказового права на два основні наукові табори. Одні з них наполягають на необхідності відшукування у кожній справі матеріальної (об'єктивної) істини як єдиної підстави для ухвалення обвинувального вироку [1–9], тоді як інші заявляють про несумісність об'єктивної істини і змагальності судочинства або цілком заперечують можливість досягнення об'єктивної істини в умовах кримінального процесу [10–15], залишаючи за нею статус «юридично формалізованої судової істини, з більш-менш високим ступенем ймовірності (поза розумних сумнівів) наближеною до дійсності» [16].

Водночас окремі автори пропонують компромісні підходи до розуміння істини в кримінальному процесі, намагаючись інтегрувати всі відомі концепції істини в єдину комплексну категорію. Так, зокрема, російським процесуалістом Є.О. Карякіним висунута ідея динамічної моделі «судова істина», яка передбачає можливість встановлення об'єктивної, процесуальної або конвенційної істин залежно від тієї чи іншої ситуації судового розгляду [17]. В українській кримінальній процесуальній доктрині схожої точки зору дотримується В.В. Вапнярчук [18], концепцію конвенційної істини підтримує О.П. Кучинська [19].

Отже, **метою статті** є з'ясування природи та придатності конвенційної істини для вирішення завдань кримінального судочинства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження означеної проблематики неможливе без розуміння філософських основ вчення про пізнання істини. Можна, напевне, прийняти докір професора Ю.К. Якимовича щодо надмірного захоплення процесуалістів

суміжними науками і особливо філософією, пізнання в якій, за словами вченого, у них не настільки великі, щоб робити серйозні філософські умовиводи стосовно кримінального процесу [20]. Проте, як відомо, перш ніж братися за розв'язання окремих питань, слід визначитися із загальною проблемою, а тому в дискусії стосовно фундаментальних основ теорії доказування навряд чи можна уникнути базових філософських положень, що виражають найбільш загальні й суттєві закономірності об'єктивної реальності.

Сучасний стан юридичної науки характеризується посиленням уваги до філософського обґрунтування своїх рішень і висновків. Тому застосування філософських категорій у кримінальному процесі є природним явищем, яке поглиблює знання про характер об'єктивної істини [21]. Попри певні особливості, обумовлені специфікою пізнавальних задач, кримінально-процесуальне доказування за своєю гносеологічною сутністю схоже на наукове пізнання, методологічну основу якого становлять положення діалектико-матеріалістичної філософії, що через їх всезагальність застосовні в усіх сферах пізнавальної діяльності, а «екстраполяція матеріалістичної діалектики як гносеології та методології на кримінально-процесуальне пізнання лише підіймає науково-філософський рівень правосуддя» [22]. При цьому, як справедливо зазначає В.С. Балакшин, ігнорування як загальних законів, так і особливостей кримінально-процесуального пізнання і доказування в однаковій мірі призводить до помилкових висновків, у тому числі концептуального характеру [23, с. 10].

Ставлячи під сумнів можливість поширення на сферу кримінально-процесуального пізнання класичних філософських уявлень про сутність об'єктивної істини, її противники забувають, що колискою істини конвенційної насправді є не юриспруденція, що вона, як і низка інших підходів до розуміння феномена істини, має філософські витоки. Відомо, що у філософії склалися чотири основні концепції істини: кореспондентна (знання відповідає об'єктивній реальності), когерентна (істинність знання визначається його узгодженістю з більш загальною системою знання), прагматистська (істинним вважається знання, корисне для людини) і конвенціоналістська (знання є істинним, якщо воно визнається таким більшістю вчених).

Конвенціоналізм як особливий погляд на істинне знання виник на початку ХХ століття і особливо проявив себе у філософії науки. Конвенціоналісти жодну наукову теорію не розглядають як істинну достовірно, а лише як «істинну за угодою» [24]. Свою увагу конвенціоналізм зосереджує на ролі суб'єктивних моментів пізнання, ставлячи при цьому під сумнів існування об'єктивної істини і відображаючи характер пізнання. Питання про істинність вихідних положень теорії він оголошує наслідком суб'єктивного розуміння позаемпіричних критеріїв оцінки істинності теорії зручності, простоти, краси, несуперечливості тощо. Для конвенціоналізму в цілому характерні дві особливості: нехтування емпіричними компонентами і збіднене розуміння факторів, що детермінують формування наукових принципів [25].

Вважається, що в судочинстві так звана конвенціональна, або конвенційна, істина встановлюється при визнанні обвинуваченим кримінального позову, встановлюється як наслідок договірної судового роз'яснення, взаємовигідної угоди сторони обвинувачення і захисту. Конвенціональний вирок – це рішення про задоволення кримінального позову, навіть якщо суд переконаний у протилежному, що є судовим посвідченням конвенційної істини [26]. За визначенням Є.О. Карякіна, судження згідно з указаною концепцією є істинним не тому, що воно відповідає дійсності, а тому, що суб'єкти домовилися вважати його істиною [27].

В спеціальній літературі як приклад ухвалення судового рішення, заснованого на конвенційній істині, називають провадження за спрощеними судовими процедурами, зокрема на підставі домовленості учасників судового розгляду про недоцільність дослідження обставин кримінального провадження, які ніким не оспоруються (ч. 3 і 4 ст. 349 Кримінального процесуального кодексу України) та на підставі кримінально-процесуальних угод (ст. ст. 468–476 Кримінального процесуального кодексу України).

Загальновідомим є той факт, що інститут угод між сторонами кримінального провадження найбільш розвинений в кримінальному процесі США, де «угоди застосовуються на практиці вже понад 150 років, при цьому виявлена тенденція до постійного збільшення числа справ, розглянутих із застосуванням даного інституту» [28, с. 117]. За деякими даними, від 80% до 90% справ про фелонів в США вирішуються на основі угод про визнання провини [29, с. 226]. Проте необхідно визнати, що з кінця минулого століття інститут кримінально-процесуальних угод став поступово впроваджуватися і в європейські праві системи.

Істинність судових рішень у таких провадженнях є фікцією (правовим припущенням), яка ґрунтується на принципі *“fictio est contra veritatem, sed pro veritate habetur”* (лат.), що означає «фікція протистоїть істині, але фікція визнається за істиною». Проте в публічно-змагальному процесі, до якого ми відносимо українське кримінальне судочинство, діє інше правило – правило *“fictio cedit veritati”* (лат.), тобто «фікція поступається істині» або «фікція не має сили, коли їй протистоїть істина» [29, с. 63–64].

У США процедура укладання угоди досить демократична і допустима практично в усіх категоріях кримінальних справ. Сприятливими наслідками визнання виступають перекваліфікація діяння на більш м'яке, зміна форми співучасті, виключення окремих пунктів звинувачення і скасування посила на обтяжуючі обставини. Щоправда, оскільки в США обвинувачений не має права на повне ознайомлення з матеріалами справи, нерідкі випадки приховування від обвинуваченого стороною обвинувачення факту недостатності доказів у справі. Однак такого роду обман, за рішеннями касаційних судів, визнаний допустимим (Лойд 1985: 102 і далі). Тому в країнах континентальної Європи, де в порівнянні з англо-американським кримінальним процесом домінуючим є публічне начало, існує більш вузький підхід до практики кримінально-процесуальних угод: визнається не вина, а звинувачення; суддя має право винести виправдувальний вирок за відсутності переконливих доказів; звужено коло сприятливих наслідків для визнання (тільки обмеження обсягу обвинувального висновку в Іспанії; тільки зниження терміну покарання на одну третину в Італії) і встановлені категорії справ, що підпадають під цю процедуру (що можуть спричинити позбавлення волі до 6 років – ст. 655 Кримінального процесуального кодексу Іспанії; до 3 років – ст. 444 Кримінального процесуального кодексу Італії) [30].

Таким чином, можна говорити про те, що провадження на підставі угод в українському кримінальному процесі більш наближене до відповідних процедур в законодавстві континентально-європейських країн. При цьому не можна не визнати, що спрощені судові процедури дійсно роблять судочинство більш оперативним і економічним, проте істину не можна визначати через корисність, прагматичність тощо. Корисним може бути як те, що істинне, так і те, що неправдиве. Брехня на спасіння може бути вельми корисною, але, на жаль, ніколи не є істинною [31]. Цілком очевидно, що «конвенційна істина нічого не має спільного з об'єктивною істиною, проте вона зручна» [32]. Особливо вона зручна в умовах зростання кількості нерозкритих злочинів і судових помилок, адже домовленість сторін, на

думку прихильників конвенційного судочинства, звільняє компетентні органи від повного всебічного та об'єктивного з'ясування всіх обставин справи, а суд – від необхідності перевірки їх доказів.

Незважаючи на те, що в чинному Кримінальному процесуальному кодексі України законодавець відмовився від терміна «істина», системний аналіз його норм показує, що встановлення істини, як і раніше, залишається метою судового доказування. Про це, зокрема, свідчить те, що одним із основних завдань кримінального провадження є забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду для того, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, а жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений (ст. 2). Судове рішення повинно бути законним, обґрунтованим і вмотивованим. При цьому обґрунтованим є таке рішення, яке ухвалене судом на підставі об'єктивно з'ясованих обставин, що підтверджені доказами, дослідженими під час судового розгляду та оціненими судом у встановленому законом порядку (ст. 370). Обвинувальний вирок не може ґрунтуватися на припущеннях (ч. 3 ст. 373) і підлягає скасуванню у разі неповноти судового розгляду та невідповідності висновків суду, викладених у судовому рішенні, фактичним обставинам кримінального провадження (ч. 1 ст. 409). Ці та інші положення процесуального закону вимагають встановлення достовірних фактів, сукупність яких становить конкретну, абсолютну, об'єктивну істину стосовно основних питань кримінального провадження: вчинено злочин; злочин вчинено засудженим. Істина об'єктивна за своєю суттю, й іншої істини не існує, її поняття, як і все істинне, просте: «чи відповідають наші знання й висновки тому, що мало місце в дійсності чи ні. Якщо відповідають, то істина встановлена» [33].

Висновки. Економія сил, засобів, часу і, зрештою, процесуальна економія – річ, безумовно, корисна, але важливо, щоби спрощення не призвело до спрощенства. Важливо узгодити процесуальну економію зі встановленням дійсних обставин досліджуваної події як запоруки обґрунтованого судового рішення, ухваленого на підставі об'єктивно з'ясованих обставин, що підтверджені наданими учасниками кримінального провадження доказами, жоден з яких, в тому числі й показання обвинуваченого, не має наперед встановленої сили. Це означає, що за будь-якої процедури суд, ухвалюючи остаточне рішення у справі, повинен бути переконаний, що всілякі конвенції узгоджуються з дійсними обставинами кримінального провадження для того, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, а жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, а отже, й обвинувальний вирок, ухвалений в порядку спрощених судових процедур, має бути об'єктивно істинним рішенням суду про обставини злочину та особу, яка його вчинила. Методи встановлення об'єктивної істини у спрощених кримінальних провадженнях вимагають окремого дослідження, яке в подальших планах автора.

Список використаної літератури:

1. Функция предварительного расследования в истории, теории и практике уголовного процесса России : [моногр.] / [В.А. Азаров, Н.И. Ревенко, М.М. Кузембаев]. – Омск : Изд-во ОмГУ, 2006. – 315 с.
2. Викторский С.И. Русский уголовный процесс : [учебное пособие] / С.И. Викторский. – М., 1997. – 250 с.
3. Головки Л.В. Теоретические основы модернизации учения о материальной истине в уголовном процессе / Л.В. Головки // Библиотека криминалиста. Научный журнал. – 2012. – № 4 (5). – С. 65–84.

4. Зинатуллин З.З. Категория «истина», «предмет» и «социально-полезный результат» в уголовно-процессуальном доказывании; их содержание и социально-ценностное значение / З.З. Зинатуллин // Вестник Удмуртского университета. – 2010. – Вып. 4. – С. 104–107.

5. Уголовный процесс России / [А.М. Ларин, Э.Б. Мельникова, В.М. Савицкий] // Лекции-очерки. – М., 1997. – С. 83–85.

6. Нор В.Т. Истина в криминальном судочинстві: ідея, догма права, реалізація / В.Т. Нор // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2010. – № 2. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lj.oa.edu.ua/articles/2010/n2/10nvtpr.pdf>.

7. Орлов Ю.К. Проблемы теории доказательств в уголовном процессе / Ю.К. Орлов. – М. : Юрист, 2009. – 320 с.

8. Рязановский В.А. Единство процесса / В.А. Рязановский. – М., 1996. – 345 с.

9. Толин В.Т. Уголовный процесс: актуальные проблемы теории и практики / В.Т. Толин. – М. : Юрайт, 2009. – 380 с.

10. Мизулина Е.Б. Уголовный процесс: концепция самоограничения государства : дисс. ... докт. юрид. наук / Е.Б. Мизулина. – Ярославль, 1991. – 280 с.

11. Лазарева В.А. Объективна ли «объективная истина»? / В.А. Лазарева // Библиотека криминалиста. Научный журнал. – 2012. – № 4 (5). – С. 171–176.

12. Михайловский И.Б. Основные принципы организации уголовного суда / И.Б. Михайловский. – Томск, 1905. – 315 с.

13. Пашин С.А. Проблемы доказательственного права / С.А. Пашин // Судебная реформа: юридический профессионализм и проблемы юридического образования. – М., 1995. – 420 с.

14. Розин Н.Н. Уголовное судопроизводство / Н.Н. Розин. – СПб., 1905. – 290 с.

15. Тальберг Т.Г. Русское уголовное судопроизводство / Т.Г. Тальберг. – М., 1891. – 180 с.

16. Стойко Н.Г. Достижение истины в современном следственном и состязательном уголовном процессе / Н.Г. Стойко // Библиотека криминалиста. Научный журнал. – 2012. – № 4. – С. 264–273.

17. Карякин Е.А. Пятнадцать тезисов о формировании судебной истины по уголовному делу в суде первой инстанции / Е.А. Карякин // Вестник ОГУ. – 2012. – № 3 (139). – С. 72–78.

18. Вапнярчук В.В. Сущность истины в уголовном процессе / В.В. Вапнярчук // Закон и жизнь. – 2013. – № 9/2. – С. 53–56.

19. Кучинська О.П. Чи можливо встановити об'єктивну істину в кримінальному процесі / О.П. Кучинська // Часопис Академії адвокатури України. – 2011. – № 10 (1). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/Chaau/2011-1/11kopvkr.pdf>.

20. Якимович Ю.К. О возможности достижения объективной истины в современном уголовном судопроизводстве / Ю.К. Якимович // Уголовная юстиция. – 2014. – № 1(3). – С. 69–74.

21. Грошевий Ю.М. Докази і доказування у кримінальному процесі : [науково-практичний посібник] / Ю.М. Грошевий, С.М. Стахівський. – 2-ге вид, стереотип. – К. : КНТ ; Вид. Фурса С.Я., 2007. – 272 с.

22. Белов М.В. К вопросу о критериях истины в уголовном процессе / М.В. Белов // LexRussica (Научные труды МГАЮ). – 2008. – № 2. – С. 298–306.

23. Балакшин В.С. Доказательства в теории и практике уголовно-процессуального доказывания: важнейшие проблемы в свете УПК Российской Федерации : автореф. дисс. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика; оперативно-розыскная деятельность» / В.С. Балакшин. – Екатеринбург, 2005. – 62 с.

24. Минасян Л.А. Новейшие аспекты методологии познания сложных саморазвивающихся систем (на материале

результатов современной физики элементарных частиц) / Л.А. Минасян // Вестник Томского государственного университета. Философия. Социология. Политология. – 2012. – № 4. – Вып. 1 (20). – С. 65–72.

25. Коськов С.Н. Основные неоконвенционалистские версии методологии научного познания / С.Н. Каськов // Ученые записки ОГУ. Серия: Гуманитарные и социальные науки. – 2008. – № 3. – С. 78–83.

26. Маткина Д.В. Конвенциональная форма судебного разбирательства / Д.В. Маткина // Вестник ОГУ. – 2009. – № 3. – С. 82–84.

27. Карякин Е.А. Проблемы устранения судебных ошибок в свете учения об истине / Е.А. Карякин // Вестник ОГУ. – 2005. – № 3. – С. 162–166.

28. Уголовный процесс в США : [учебное пособие] / Н.Г. Стойко, О.Б. Семухина. – Красноярск, 2000. – 315 с.

29. Смирнов А.В. Уголовный процесс : [учебник] / А.В. Смирнов, К.Б. Калиновский ; под. общ. ред. проф. А.В. Смирнова. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : КНОРУС, 2008. – 704 с.

30. Горевой Е.Д. Особый порядок производства по уголовным делам: история и современность / Е.Д. Горевой // Ученые записки. Электронный Журнал Курского государственного университета [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://scientific-notes.ru/pdf/005-12.pdf>.

31. Колоколов Н.А. Истина в состязательном процессе: проблемы аргументации (избранные тезисы выступления) / Н.А. Колоколов // Юридическая техника. – 2013. – № 7-1. – С. 11–18.

32. Кругликов А.П. Ещё раз об истине в уголовном судопроизводстве / А.П. Кругликов // Современное состояние и проблемы уголовного и уголовно-процессуального права, юридической психологии. Секции «Уголовно-процессуальное право» и «Юридическая психология» : материалы Междунар. науч.-практ. конф. (Россия, г. Волгоград, 13–14 декабря 2012 г.) / [сост. И.С. Дикарев, А.В. Боровков, Е.И. Елфимова]. – Волгоград, 2012. – С. 232–243.

33. Толстик В.А. Специфика аргументации в юридической науке / В.А. Толстик // Юридическая техника. – 2013. – № 7-1. – С. 28–35.